

Blahoslav Dokoupil

Josef Vohryzek a jeho kritická recepce české prózy na stránkách Května

Květen byl časopis, který měl vliv zejména na vývoj české poezie. Jeho působení na prózu bylo méně nápadné, a snad lze dokonce říci, že se stalo viditelným teprve v letech, kdy už nevycházel.

O české próze psala do Května poměrně početná skupina recenzentů, ale jediný Josef Vohryzek se této činnosti věnoval soustavně. Další - jako Vítězslav Kocourek, Marie Fišerová (Marie Šotolová), Lubomír Doležel, Miroslav Petříček, Zdeněk Heřman, Karel Hrách, Vladimír Novák, Miroslav Ivanov, Ivan Klíma, Přemysl Blažíček, Arno Linke, Jarmila Mourková, Jan Cigánek, Vladimír Karfík nebo Jiří Opelík - neuveřejnili zpravidla v celých čtyřech ročnících Května o próze víc než po třech čtyřech člancích a recenzích. Zatímco se v Květnu formoval program poezie všedního dne, který byl společným dílem básníků i kritiků poezie, próza byla v časopise především v rukou příležitostných recenzentů, kteří někdy uměli dílo podrobit pozorné analýze, ale kteří - zvláště v prvních dvou ročnících - jen výjimečně měli ambice dívat se na jednotlivá díla nebo dílčí problémy prizmatem nějaké osobnostně nebo skupinově vyhraněné koncepce literatury.

Jméno Josefa Vohryzka se objevuje poprvé hned v 1. čísle prvního ročníku a pak pravidelně zhruba ve dvou třetinách všech čísel až do ledna 1959. V září 1955, kdy Květen začíná vycházet, je Vohryzkovi už devětadvacet let, přesto jeho první příspěvek není zrovna nejšťastnějším vykročením. Pojednává o Neumannově knize *Anti-Gide* a je ještě zcela v zajetí ideologického pohledu na literaturu.¹ V referátu o Kupkových Rušných dnech z 2. čísla² Vohryzek stejně jako jiní recenzenti budovatelské prózy přeceňuje význam tématu a tematická analýza je také hlavním nástrojem, kterého využívá. S tím pak souvisí i hlavní hodnotící kritérium - totiž kritérium tzv. pravdivosti. To už sice není chápáno jen jako mechanická shoda obrazu se skutečností (nebo, jak tomu bývalo častěji, s propagandistickou představou o této skutečnosti) a je do něj integrován i požadavek pravdivosti autorova prožitku, nicméně právo autora na subjektivní vidění skutečnosti, natož na jeho deformaci, bylo tehdy ještě něčím zcela nepředstavitelným.

Hned v dalším čísle, kde Vohryzek referuje o Aškenazyho reportážích a povídkách³, nebo v 6. čísle, kde píše o Svatoplukově knize *Putování za hvězdou*⁴, lze však už rozeznat zárodek jeho kritické metody, spočívající ve snaze dospět k určení tvůrčího typu toho kterého autora a jeho dalších vývojových možností nejen posuzováním dílčích tematických

1) Čteme v S. K. Neumannovi, Květen 1, 1955/56, str. 7-8.

2) Kronika, nebo román?, Květen 1, 1955/56, str. 60-61.

3) Reportér a povídkář L. Aškenazy, Květen 1, 1955/56, str. 92-93.

4) Tvůrčí omyl, Květen 1, 1955/56, str. 190-191.

segmentů a jejich tzv. pravdivosti, nýbrž zároveň i prostřednictvím jakési shrnující charakteristiky tvůrčího gesta a stylového směřování posuzovaného autora. O Aškenazy se např. dočteme, že jeho zvláštností je „*schopnost neobyčejně přesným jazykem, jemnými stylistickými prostředky a mírnou, jakoby zdržovanou dynamikou děje vytvořit náladu, ovzduší, ve kterém vnější dění slouží jen jako slupka pro mnohem závažnější vnitřní, lyrický děj*“⁵. Takových postřehů není zpočátku ve Vohryzkových příspěvcích mnoho, ale jsou symptomatické pro jeho postupně sílící snahu vyvozovat kritické požadavky nikoli už z obecné představy jakési ideální socialistické literatury, nýbrž z uměleckého naturelu toho kterého autora. Nikoli náhodou Vohryzek připomíná v referátu o knížce vojenských povídek Milana Kyselého *Moje rota*, že epická próza nemá být jen zobrazením, ale i „*sebevyjádřením*“⁶, a nikoli náhodou v tomtéž referátu zdůrazňuje své pojetí prozaika-umělce jako toho, kdo se nesmí opakovat, ale musí ke skutečnosti přistupovat vždy jakoby od počátku a po svém: „*[...] nesmí přizpůsobovat odpozorovaný životní materiál tradiční fabuli, nesmí přisekávat pravdu, aby se vešla do přežilých dějových schémat [...] Vytváří fabuli - tj. nevymýšlí, neobkresluje, ale vycituje to, co mu vzniká pod rukama. Dává tvar tomu, co jest, co bylo už před ním, co upoutalo jeho pozornost; dává tomu smysl - ne, vystihuje smysl, který v tom je a kterého si před ním nikdo nevšiml.*“⁷

Je zajímavé sledovat, jak Vohryzek při prohlubování své kritické metody neustále cítí potřebu ohrazovat se proti možným nařčením z revizionismu nebo nemarxistického přístupu. V prvním a druhém ročníku je tato tendence přítomna spíše v podtextu, jakmile se však Vohryzek dostal do vleklých polemik s Jiřím Hájkem, nabývá na explicitnosti. Vohryzek až do konce své kritické činnosti v Květnu zůstává „pravověrným“ marxistou, ale přesto je ze strany ještě pravověrnějších neustále napadán - a jeho působení bylo zřejmě nakonec i jednou z příčin zániku Května.

O tom, že Vohryzkova snaha vydobýt uměleckému subjektu právo na osobitý a předem necenzurovaný úhel pohledu se v Květnu odehrávala zcela v hranicích marxistické estetiky, se lze přesvědčit např. v jeho příspěvku do diskuse o Valentově románu *Jdi za zeleným světlem*⁸, který sice posoudil mnohem citlivěji než třeba Ivan Klíma, ale k němuž přistupoval stále ještě především jako k obrazu krize „*liberalistických iluzí*“ a „*krachu individualistického humanismu*“. Své marxistické stanovisko jasně deklaroval i v recenzi dvou knih Kalužynského literárních skic, kde vyzvedl, že analýzy polského kritika jsou „*nástrojem k odhalení filozofické podstaty díla a jejich cílem je zjištění obecných společenských a politických spojitostí, jimiž dílo žije*“⁹. A podobně bychom mohli citovat z jeho bilančního článku o prozaických příspěvcích v prvním a druhém ročníku Května¹⁰, z úvodního Umění je také myšlení!¹¹, z třídílného seriálu o Isaaku Babelovi¹² nebo ze samotných polemik s Jiřím Hájkem. Zde všude sice prosazoval právo hledajícího intelektuála na omyl („*Každý omyl je možno považovat za projev revizionismu, protože každý odklon od marxistických principů znamená koneckonců jejich revizi. Pak se ale můžeme lehko octnout v bludném kruhu. Strach před omyly, které jsou průvodním zjevem každého výboje, vede ke strnulosti, k dogmatismu, k neschopnosti čelit novým situacím.*“¹³), ale také se zde všude opakovaně

5) Reportér a povídkář L. Aškenazy, Květen 1, 1955/56, str. 92.

6) Povídky věcerejší a dnešní, Květen 2, 1956/57, str. 153-154.

7) Tamtéž, str. 153.

8) Ještě k Valentovu románu, Květen 2, 1956/57, str. 294-296.

9) Literární skici, Květen 2, 1956/57, str. 302.

10) Próza v Květnu, Květen 2, 1956/57, str. 359.

11) Květen 2, 1956/57, str. 305-306.

12) Babel, Květen 3, 1957/58, str. 142-145, 214-216, 274-276.

13) Umění je také myšlení!, Květen 2, 1956/57, str. 306.

setkáváme s přesvědčením, že dobrá literatura se neobejde bez implicitně obsaženého světového názoru a že má i své ideologické funkce.

Mezi Vohryzkem a těmi, kdo mocensky ovládali literární scénu, neležel však pouhý povrchní formulační rozdíl. De facto byl ve Vohryzkových formulacích obsažen nezakrytý postulat prvotnosti estetické funkce v uměleckém díle, přičemž do pojmu estetická zahrnoval kritik nejen sféru výrazových prostředků, nýbrž i sféru myšlení. Prozaik už pro Vohryzka nebyl někdo, kdo uměleckými prostředky odívá tzv. společensky naléhavá témata, nýbrž člověk, který po svém vidí svět a svému subjektivnímu vidění dává odpovídající umělecký tvar: *"Osobitost uměleckého projevu požaduje kdekdo a kdekdo odsuzuje uniformitu. Ale nezdá se nám, že je stejně všeobecně uznávána osobitost a odsuzována uniformita tam, kde umění sbírá své základní živiny. Je-li totiž umění specifickou formou poznání, je-li nejcitlivějším zrcadlem společenského vědomí, je-li lidská myšlenka základním stavebním kamenem uměleckého obrazu, pak se požadavek osobitosti v umění musí vztahovat i na oblast myšlení a hodnocení světa. Ten, komu vyhovuje nalinkované myšlení a přitom se deklarativně ztotožňuje s požadavkem osobitosti v umění, ten propadá konečným formalismu. Osobitost uměleckého projevu totiž netkví ve vynalézavých kudrlinkách, ale rodí se jen a jen tam, kde osobitý tvar dá výraz osobité myšlence."*¹⁴

Všechny podstatné rysy Vohryzkovy kritické koncepce se ustálily zhruba už v prvních číslech třetího ročníku. K její krystalizaci přitom do jisté míry přispěly podněty jugoslávských estetiků, s jejichž názory se naše kulturní veřejnost mohla seznámit v atmosféře dočasně uvolnění v letech 1957-58 (Vohryzek mezi nimi ovšem diferencoval a přistupoval k nim se značnou dávkou kritičnosti).¹⁵ Jeho postupně se vyhraňující požadavek, aby prozaik nebyl hláskou troubou cizích názorů a z vnějšku přejatého poznání, zároveň souzněl s tím, jak byly v Květnu zhruba od poloviny třetího ročníku postupně rehabilitovány pojmy *moderní* a *modernost*. Vohryzek sám pracuje s pojmem modernosti ve studii o Babelovi a hned nato vyzvedá ve *"zjevně nejlepší prozaické prvotině za několik posledních let"*, totiž v Lustigově knize *Noc a naděje*, autorovo vědomé využití prostředků tzv. moderní prózy a jízlivě dodává, že odpůrci modernismu knihu *"patrně pochválí, protože nechápou, že jeho povídková forma těžší z destrukce, kterou v průběhu více než půl sta let prováděli autoři jimi 'princiálně' odmítání"*¹⁶.

Přesto, že Vohryzek se doposledka vyhýbal jakémukoliv zpochybnění marxistických principů v literární kritice, stačilo jeho zdůrazňování subjektivity a tvaru v uměleckém aktu spolu s postulátem modernosti a s několika nelichotivými poznámkami např. o prózách oslavujících hrdinství Meresjevova typu k tomu, aby byl jako kritik Května nakonec umlčen. Průběh oné exemplární likvidace byl asi takový: Ve 4. čísle třetího ročníku Května odmítl Vohryzek jako primitivní a nevědeckou metodu, s níž Jiří Hájek přistupoval ke kritice ve svém spisku *Problémy a výhledy dnešní prózy*¹⁷. V 6., 7. a 9. čísle pak byl nucen odpovídat na zamlžující a zkreslující polemiky Hájka samotného i jeho obhájců¹⁸. Přitom pod vnějším tlakem svá původní stanoviska zjevně přitvrzoval. V 11. čísle pak kromě Vohryzkovy poznámky, že polemika nabyla zcela nevěčných poloh, takže v ní nehodlá pokračovat¹⁹,

14) Tamtéž.

15) Ještě k článkům jugoslávských teoretiků, Květen 3, 1957/58, str. 452-453.

16) Prozaická prvotina, Květen 3, 1957/58, str. 390.

17) Kritiku aktivní, nebo reaktivní?, Květen 3, 1957/58, str. 169-171.

18) J. Vohryzek: Ve 3. čísle Literárních novin..., Květen 3, 1957/58, str. 332; Nová avantgarda, Květen 3, 1957/58, str. 396; Nepěkné móresy, Květen 3, 1957/58, str. 515-516. - J. Hájek: Polemiky, rámusení a programy, Literární noviny 1958, č. 11, str. 7.

19) Jestliže polemiky přerůstají..., Květen 3, 1957/58, str. 633.

vyšel redakční článek Ještě o literární kritice²⁰, který měl obecnější cíle, ale mj. se dotkl i sporu Hájek x Vohryzek a víceméně dal Vohryzkovi za pravdu, když poukázal na Hájkův sklon k neprůkaznému známkování a mentorování. Ve 12. a 14. čísle dostává Vohryzek mnohem víc prostoru než dříve: v bloku příspěvků o česko-slovenských literárních vztazích recenzuje několik novinek slovenské literatury²¹ a dostává se do zjevného názorového rozporu s Vladimírem Mináčem²², který tu psal o novinkách českých. A poté se rozbíhá k prvnímu velkému, do značné míry již syntetizujícímu kritickému článku Próza dnes²³, který měl být podle úvodní anotace především zhodnocením Otčenáškovy novely Romeo, Julie a tma, Ptáčnickova Města na hranici, Lustigových Démantů noci a Škvoreckého Zbabělců, tedy přesně těchž próz, o nichž předtím psal Mináč. Po první části o Otčenáškově a Ptáčnickovi vyšla však v 1. čísle čtvrtého ročníku jen pasáž věnovaná Lustigovi²⁴. V tomto čísle byl pod názvem K úvaze a k polemice otištěn také nepodepsaný programový článek, jehož autory byli údajně Miroslav Červenka a Josef Vohryzek a který mimo jiné už zdůrazňuje i právo autora na stylizaci a deformaci skutečnosti²⁵. V dalších pěti zbývajících číslech Května pak už Vohryzkovo jméno nenajdeme.

V tuhnoucí politické a ideologické atmosféře kolem konference Svazu čs. spisovatelů s referátem Ladislava Štolla nastoupil Květen račí pohyb zpět. Místo pokračování Vohryzkovy stati se ve 3. čísle objevuje rezoluce z konference SČS a výňatek ze zprávy ÚV SČS s nekonkrétními výtkami vůči *"projevům ideově nesprávným, které pod nepochopeným heslem estetické náročnosti a boje proti vulgárnímu sociologismu zahánějí někdy literaturu od jejího nejvlastnějšího společenského poslání"*.²⁶ A v čísle čtvrtém si pak šéfredaktor Jiří Šotola posype hlavu popelem a ve vynuceném kritickém a sebekritickém zápalu zapomene, že ještě nedávno bral Vohryzka v ochranu²⁷. Zatímco ostatní „provinilé“ přispěvatele Května kárá dosti neadresně, jediný Vohryzek je v jeho úvodníku jmenován, zřejmě jako exemplární příklad ideové úchylinky. Jeho polemiky s Hájkem jsou nazvány hašteřivými a pro čtenáře nezajímavými a jeho *"neuvážené a křiklavé narážky"*, jako ta o Meresjevovi, prý právem vyvolaly *"nejenom ostré odmítavou reakci v ostatním tisku, ale i energický nesouhlas mnoha čtenářů"*.²⁸ A tak skončil - bohuďk jen dočasně - jeden příběh kritikova hledání a nacházení. Květnu ovšem sebekritika stejně nebyla moc platná: 6. číslem zaniká a v nástupnickém Plameni, jehož šéfredaktorem se stal Jiří Hájek, byly všechny jeho hříchy ještě vyprány a důkladně poprány²⁹.

Dostáváme se k závěru: Jestliže jsem uvedl, že vliv Května na vývoj prózy byl možná silnější teprve v době, kdy už časopis nevycházel, měl jsem tím na mysli hlavně vliv těch stanovisek a názorů, jejichž mluvčím byl Josef Vohryzek. Dnes se nám mohou jeho postuláty zdát samozřejmé a v leccem i překonané. Ale v době opětového zpřísnění ideologického dozoru nad uměním, který trval až do roku 1963, tomu tak vůbec nebylo. Vohryzkovo úsilí o emancipaci tvůrčího subjektu na politických dohlížitelích a jejich poručníkování patřilo k těm impulsům, které pomáhaly postupně rozpouštět ledy strnulosti, takže po novém uvolnění poměrů už se zdálo takřka nepochopitelné, proč vzniklo tolik

20) Květen 3, 1957/58, str. 589-591.

21) Poznámky k několika slovenským knihám, Květen 3, 1957/58, str. 670-673.

22) Proud proti proudu, Květen 3, 1957/58, str. 666-668.

23) První část, Květen 3, 1957/58, str. 780-785.

24) Próza dnes, druhá část, Květen 4, 1959, str. 25-27.

25) Květen 4, 1959, str. 1-3.

26) Ze zprávy ústředního výboru Svazu čs. spisovatelů, Květen 4, 1959, str. 99.

27) Náročný program, Květen 4, 1959, str. 145-147.

28) Tamtéž, str. 146.

29) A. Sychra, Schematismus ideologický či naturalistický?, Plamen 1959, č. 1, str. 32-37.

pokřiku kolem Škvoreckého Zbabělců, proč bylo nutné zastavit vydávání Května a čím si vlastně Josef Vohryzek zasloužil tolik okřikování a nepochopení. Tuto změnu optiky názorně dosvědčují například recenze druhého vydání Zbabělců, mezi nimiž konečně najdeme i recenzi Vohryzkovu (1964)³⁰, založenou právě na tvrzeních, která už nemohla vyjít v Květnu.

30) Zbabělci po šesti letech, Host do domu 1964, č. 10, str. 18-21.